

A HOMÁLYBÓL

DÉLI CSILLAG ALATT

CSUKA ZOLTÁN, AZ IRODALOMSZERVEZŐ

1.

Ha valaki megkérdezné tőlem, miben látom Csuka Zoltán életművének jelentőségét: az író, a műfordító és a szerkesztő munkásságának elválaszthatatlan hármasságára hivatkoznék. Ezen az *ars poeticán* belül pedig arra, amit ez az életmű a modern magyar kisebbség-tudomány területén jelent.

2.

Csuka Zoltán pályafutásában a vajdasági (1922–1933) és a magyarországi időszak két külön korszakot alkot. Akkor is, ha a kettőt valóban összeköti a költő és az író, a műfordító, a szerkesztő, az irodalom-szervező és a szomszéd népek közötti kapcsolatok művelőjének munkája.

Más és más kép tárul a kutató elé az egyes időszakok belső és közelebbi vizsgálatakor. A könnyebb ez esetben is a főbb időszakokra való bontás.

A *vajdasági* évekről szólva így beszélhetünk először Csuka korai irodalom- és sajtószerkezési kezdeményezéseiről, majd Szenteleky Kornéllal közösen végzett publicisztikai működéséről a helyi magyar kisebbségi irodalmi és sajtóélet kezdetei körül.

A *magyarországi* korszakban más szerkezeti megközelítésben és műfaji tartalommal szólhatunk a Láthatár-időszakról (1933–1944), majd a koalíciós évek elejének (1945–1947) nemcsak időben, de eredményekben is szűkebb irodalmi és szerkesztői munkájáról. Ezt követi az általa szerkesztett utolsó folyóirat, a Déli Csillag (1947. október–1948. december) és a megszűnését okozó válság. Csuka Zoltán „fekete évei” (1950–1955) után, az utóbbi negyedszázadban sem újabb folyóiratról, sem publicisztikai terméstről nem beszélhetünk. Mégis – az elmúlt huszonöt év érzékeny hiányai ellenére is – az író és a szerkesztő publicisztikai tevékenységét, Csuka Zoltán szomszédnépi nemzetiségi,

kulturális és magyar kisebbségvédelmi szemléletét állítottu: központba mint életművének egymástól elválaszthatatlan kettős alapeszméjét. Azt az alapeszmét, mellyel mind az író és a költő, mind a műfordító munkássága kezdettől összhangban van.

Lássuk ezek után, hogyan mutatkozik ez a szemlélet és publicisztika előbb a vajdasági években, majd a közel fél évszázados magyarországi szerkesztői és közírói termés vázlatában.

Nem véletlenül kezdjük a szűkszavú értékelést egy általa egyik antológiánkban az első jugoszláviai magyar folyóiratról közölt nyilatkozattal:

„... mikor 1922 elején Újvidéken (Noviszádon) megjelent a jugoszláviai magyar aktivista írók folyóirata, az Út, ennek a folyóiratnak szerkesztői akkor nemcsak a Bécsben élő Kassák Lajossal, hanem a belgrádi és zágrábi, forradalmian új utakat kereső aktivistákkal és »zenitistákkal« is kapcsolatot találtak. Az Út hasábjain akkor Ljubomir Micić, a zágrábi Zenit szerkesztője és a belgrádi Misao (Gondolat) és Putevi (Utak) szerkesztőinek cikkei, versei is megjelentek. (Boško Tokin, Rade Drainac, Rastko Petrović, Milan Dedinac stb., az idősebb évjáratúak közül pedig elsősorban Todor Manojlović, aki Nagyváradon a »holnaposok« közé tartozott, s Ady Endre közeli jó barátja volt.) A képzőművészek közül elsősorban Mihailo S. Petrov, Sava Šumanović képei, írásai jelentek meg az Út hasábjain. ... Mikor aztán az »izmusok« viharai elültek, a forradalmi demonstrációkon túl, Szenteleky Kornél vezetésével olyan együttműködés kezdődött, amely már megkereste a múlt haladó hagyományait.”¹

Ezekben a korai vajdasági magyar folyóiratalapításokban, mint az Útban, majd a Renaissance-ban, a Fáklyában, a Revűben, a Tükörben és a Képes Vasárnap hetilapban, később a vajdasági magyar irodalom első jelentős folyóirataiban, a Szenteleky és Csuka együttműködésében készült Vajdasági Írásban és a Kalangyában már egyre több volt a kisebbségi magyar irodalmat alapozó motívum és az összmagyar irodalomhoz való kötődés. Aminthogy egyre több ilyen motívumot és kötődést találunk a vajdasági szakaszon Csuka szerkesztésében megjelent gyűjteményekben is. Ilyen volt a húszas évek második felében két sikeres kiadványa: az akkor rekordpéldányszámban megjelent Vajdasági Galéria, melynek életrajzait Csuka Zoltán írta, grafikusművésze pedig Balázs G. Árpád volt; és még inkább a Kéve, az új jugoszláviai magyar irodalomnak Csuka szerkesztésében készült első lírai antológiája.

¹ *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből.* Bp. 1962. 753.

Regionális szervezés és összmagyar irodalmi érdek így ötvöződik egységbe. Amire már ez idő tájt, tehát a húszas évek második felében az említettekén kívül még egy fontos példát említhetünk. Csuka volt az első, aki felismerte, hogy a magyar irodalomnak, tehát az új magyar lírának és műfordítás-irodalomnak népeket összekötő hivatásán túlmenően helyi magyar irodalmi hivatása is van. Ugyancsak ő volt az első, aki észrevette, milyen elhatározó hatása van Szenteleky Kornél és Debreczeni József *Bazsalikom*ának, ennek a szerbből fordított magyar versantológiának a vajdasági magyar irodalom továbbfejlesztésére.

Az antológiának azonban nemcsak regionális irodalompolitikai hatása volt, de arra is lehetőséget adott, hogy az Újvidékről az egész Vajdaságot bejáró és az itteni művelődést szervező Csuka Zoltán baráti kapcsolatot létesítsen Szenteleky Kornéllal, az Ó-Szivacon élő orvossal, az ez idő tájt már közismert költővel, műfordítóval és szerkesztővel. Csuka és Szenteleky nagy értékű irodalmi barátságából így bontakozik ki a következő években (1927–1933) a vajdasági magyar irodalom és sajtóélet.

Az irodalmi szervezés terén már kezdettől megoszlik a munkájuk. Csuka ugyanis ezekben az alapozó években a létfontosságú szervezői feladatokat vállalta, míg Szenteleky a közös szerkesztésű folyóiratok irodalmi rovatának szerkesztését látta el.

Tudomásunk szerint ismeretségük 1927-ben érik barátsággá. Ami korántsem jelenti, hogy korábban nem ismerték egymást, vagy éppen séggel nem találkoztak. A húszas évek közepéig erre ismételtelen mód nyílt az újvidéki Vajdaság (1922–1925) szerkesztőségében, vagy éppen Ó-Szivacon, Szenteleky otthonában. Bármiként is legyen, Csuka 1927-ben, a Vajdasági Galéria anyaggyűjtő körútján – feltehetően Balázs G. Árpád társaságában – már járt Ó-Szivacon. A következő évben pedig felkéri Szentelekyt a Képes Vasárnap irodalmi rovatának, a „Vajdasági Írás”-nak a szerkesztésére.

Amikor pedig a Vajdasági Írás (1928–1929) önálló folyóiratként fogja át az itteni irodalmi életet, Csuka ismét őreá bizza a szerkesztést. Így lett Szenteleky Kornél a folyóirat vezető szerkesztője, Csuka pedig társszerkesztője és irodalmi szervezője.

Czine Mihálynál olvassuk Csuka összegyűjtött versei elé írt tanulmányában,² hogy Szenteleky azért vállalta el a rövid életű folyóirat szerkesztését, mert ezzel „Hármas kötelességet vállalt: a szerb-horvát kultúrával való kapcsolat építését, a magyar és délszláv népek közötti hídverést, a környező országok magyar irodalmának az ismertetését, s mindenekelőtt a vajdasági magyar irodalom felnevelését”. Valóban ez a

² *Az idő mérlegén.* Bp. 1977. 23.

növekedő hangsúlyú sorrend, mert sajtó, irodalmi folyóirat nélkül a felsorolt feladatok ellátására sem vállalkozhattak volna.

Szenteleky tehát már 1928-tól vezető helyen szerepel Csuka irodalmi vállalkozásaiban. Így lesz egyidejűleg a Képes Vasárnap (1928–1930) hetilap irodalmi szerkesztője is. A lapról egyébként két érdekességet is feljegyezhetünk. Az első Czine Mihály közlése, a másodikat egykorú sajtókutatás nyomán. A kettő közül az első különösen érdekes, mert tudomásunk szerint ekkor nyílt első ízben mód a budapesti rádióműsor rendszeres közlésére a vajdasági sajtóban. Kisebbségi értékű az egykorú sajtótörténeti adat: Csuka Zoltán lapjainak irodalmi rovatcímei ettől kezdve a következő lapok, folyóiratok címei lettek.

A kor rendkívül nehéz kisebbségi sajtóviszonyaihoz így is sikeresen alkalmazkodott Csuka irodalmi és sajtószervezési gyakorlata. Így a Képes Vasárnap irodalmi rovatcímét nem véletlenül követte ugyanilyen című irodalmi folyóirata, a Vajdasági Írás. Amikor pedig az újjvidéki Reggeli Újság irodalmi rovata (Mi Irodalmunk) szerkesztésére is megnyerte Szenteleky Kornélt, ott is együtt alakították ki a soron következő folyóirat címét és szerkezetét. Kalangya lett az új folyóirat címe, s ennek művelődési rovata a Láthatár. Ettől a rovatától kapta a címét az 1933 októberében Budapesten indult nagy jelentőségű kisebbségi szemle, a magyar kisebbségtudomány és az ehhez kapcsolódó nemzetiségi kutatás akkori vezető szemléje.

Csuka Zoltán vajdasági időszakát így kísérik végig egymáshoz kapcsolódó lap- és folyóirat-vállalkozásai. Ezek közül azonban – Magyarországra költözése után – csak a Kalangya élt tovább, 1944-ig.

De nemcsak sajtó- és egyéb gyűjteményes kiadványai (Vajdasági Galéria, Kéve) mutatják Csuka irodalmi „életívé”-nek töretlen emelkedését. Hasonló fejlődést tapasztalhatunk a költő ekkori teljesítményében is. Csuka Zoltán az Út körül kialakult aktivista csoportból kinőve 1922 és 1933 között megalkotja a maga egyre megkapóbb erejű verseket. Az Utakat (1922), a Megyünket (1923), a Testamentumot (1925) és lírája csúcspontján, 1932 végén a Tűzharangot, melyről éppen a Kalangyában írja majd a Kilencedik Szimfónia áradó művészi örömetől áthatva élete utolsó és egyben legköltőibb méltatását Szenteleky Kornél.

Ezzel a természettel érkezik 1933 késő nyarán Magyarországra Csuka Zoltán, hogy elindítsa a szomszéd népekkel, a szomszéd országokban és a nagyvilágban élő magyarsággal foglalkozó átfogó kisebbségi szemléjét, a Láthatárt.

Dobossy Lászlónak a közelmúltban megjelent tanulmánykötetében olvassuk, hogy a csehszlovákiai ifjú magyar értelmiség ekkori fejlődése ezekben az években három fontosabb szakaszra bontható: „Első a

nemzetiségi létünk és kötelezettségünk tudatosítása . . . második a népet valóságának a tanulmányozása, adat- és élménygyűjtés, közép-európai tájékozódás, kultúrák közti hídszerep szorgalmazása és vállalása . . . a harmadik szakasz pedig – 1931-től kezdődően – fokozatos és részleges feloldódás az osztályharcos munkásmozgalomban . . .”³

Csuka és irodalmi köre fejlődésében már az első években, az aktivista költő éveiben (Út, 1922–1925) kifejezésre jut az együtt élő népek közötti kapcsolatok tudatos ápolása. Ezekről az első magyar vajdasági folyóirat körül kialakult magyar, szerb és horvát irodalmi aktivista érintkezésekről korábban megemlékeztünk. Ezt a műfajilag is szűk, rövid forradalmi időszakot soron követi a helyi magyar kisebbségi környezet tudatos megismerése. Ebből nőtt ki a vajdasági, szélesebb a jugoszláviai magyar irodalom elindítása és megszervezése. Csuka, Szenteleky és irodalmi köre munkájának eredményeként. Ezt követi a magyar és a szomszédos népek közötti, majd a világ magyarsága felé kaput nyitó irodalmi szervezkedés időszaka.

Erre a harmadik és negyedik szakaszra azonban már csak Szenteleky halála és Csuka Magyarországra, Budapestre, illetve Érdligetre költözése után került sor. Két fontos kísérő mozzanatot azonban már itt el kell mondanunk. Az egyik, hogy Csuka már a vajdasági időszak végén világosan felismerte mind a Magyarországgal szomszédos népekkel és országokkal való, mind pedig a világon szerteszórva élő külföldi magyarsággal való kulturális kapcsolatok kiszélesítésének szükségességét. Ezeket a kapcsolatokat állítja irodalmi és publicisztikai munkája középpontjába, amikor 1933 kora őszén megszervezi és elindítja új kisebbségi folyóiratát. Ez a Láthatár rövid előtörténete.

3.

A Láthatár 1940-es évfolyamában így ír Csuka Zoltán:

„ . . . a kis népek megpróbáltatási és kijózanítási időszaka lesz, hogy végleg lemondjanak imperialista hóbortjaikról, és ráébredjenek arra: mi az *egymásrautaltság*. Ez lesz majd a kisebbségek valódi többségi élete.”⁴

Csuka ekkor már hetedik éve élt Magyarországon, és szerkesztette (1933 októberétől) az időszak legnagyobb hatású kisebbségi szemléjét. Ennek a folyóiratnak írta sorozatos irodalmi és publicisztikai üzeneteit annak az egyre inkább nyilvánvaló, előbb idézett egymásrautaltságnak a

³ *Két haza között*. Esszék, tanulmányok. Bp. 1981. 34.

⁴ Idézi Czine M.: *Az idő mérlegén*. 37.

jegyében, mely magyart és nem magyart egyetértésre és összetartozásra szólított az akkori Kelet-Közép-Európában.

Csuka már ekkor is több volt, mint az időszak neves költője, egyik legnagyobb műfordítója és közírója. Az ő nevéhez, ekkori és későbbi alkotásaihoz, szervező és szerkesztő géniuszához kötődött ennek a területnek magyar és szomszédnépi, nemzetiségi – egykorú kifejezéssel: kisebbségi – tudata. Írt és szervezett az ezen a tájon élő kisépek egymás közti szüntelen válságainak és forrongásainak szakaszán. Írt, üzent, bátorított és együttműködésre buzdított a kisépi ellentétek leküzdésének súlyos szakaszán. Olyan mesteri egyszerűséggel és cáfolhatatlan okfejtéssel, mint a Láthatár indulása előtti eszten őben az összetett magyar és szomszédnépi helyzetképet már ekkor felmérő ifjú Mikó Imre:

„Sovinizmusra sovinizmussal felelni – írta ekkor, 1932 tavaszán az Erdélyi Fiatalok Falu-Füzeteiben –, ez a mi circulus vitiosusunk nevele-
lé-
en, politikában, irodalomban. Az ellentmondás azonban tovább nő, mert a serdülő ifjú látja, hogy az iskolában túlzott hazafisággal kor-
bácsolták fel a fantáziáját, a falujában pedig román és magyar föld-
műves békében élnek együtt. *Kiábrándul tehát az imperializmusból,*
mert látja annak mesterséges és életellenes voltát és nemzetiségi érzése,
mely ifjú korában gyakran elragadtatta, lehiggad.”⁵

Igy vall az „imperialista hóbot”-ról és az egymásrautaltságról az időszak már ekkor jelentős két ifjú magyar közírója, a nemzetiségi kérdés más és más arculatának, de egyazon megnyilatkozásainak kiváló ismerője. Aminthogy az sem véletlen, hogy tisztánlátásukkal és igazságkeresésükkel már ezekben az években sem álltak egyedül. Csuka Zoltán például a Láthatárban (1933–1944) szinte azonos hangvétellel szól a nemzetiségi kérdés és a korszerű kisebbségvédelem terén elvégzendő feladatokról, akárcsak a nemzetközi joggal, annak kivált magyar vonatkozásaival foglalkozó két neves pályatársuk. Hiszen mindkettőjük számára tanúságtétel és kortársi példa volt Jakabffy Elemér, a bánáti (Lugos) Magyar Kisebbség szerkesztője, a nemzetközi nemzetiségi kongresszusok állandó résztvevője és Faluhelyi Ferenc pécsi jogtudós, a tanszéke mellett működő Kisebbségi Intézet igazgatója és a Láthatárral együttműködő Kisebbségi Körlevél szerkesztője.

A négyük között kialakult irodalmi és tudományos kapcsolat külön elemzést érdemelne egykorú nemzetiségi kérdésünk, kisebbségvédelmünk további fontosabb szereplőinek bemutatásával. Erre rövidesen visszatérünk.

⁵ Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932. 85.

Csuka Zoltánt értékelő munkánknak azonban ez csupán egyik részletkérdése, amelyet a későbbi kutatás is tisztázhat. A magam feladatának ez alkalommal azt érzem, hogy elmondjak néhány fontosnak vélt személyes adalékot és emlékeztést, melyek bizonyára felhasználhatók és hasznosíthatók a továbbiak során, s amelyek nélkül talán nem is írható meg az egyszerű elkészülő életrajzi monográfia.

Már jeleztük, hogy Jakabffy és Mikó erdélyi (szélesebben: romániai) nemzetiséggtörténeti, illetve az első világháború után végzett gyűjtő- és szerkesztőmunkájára a továbbiakban még visszatérünk. Elevenítsük fel előbb Mikó Imre nemzetiségi szociográfiáját, aki saját gyűjtése és a rendelkezésére bocsátott adatok alapján már akkor, huszonegy éves korában, a harmincas évek elején megállapítja, hogy a városokban élő magyarságnak nem természetes, azaz kényszerű asszimilációját csakis a falun élő magyarság megerősítésével lehet ellensúlyozni. Csak így, a falun élő magyarság megmentésével biztosítható az erdélyi népek nemzetiségi egyensúlya.⁶

Mikó Imre ekkori felismeréséből kiindulva méltányolhatjuk a jelentőségét Jakabffy Elemér és Faluhelyi Ferenc kisebbségvédelmi kutatásainak, melyeknek irodalmi és művelődési folytatása kimutatható Csuka Zoltán életművében. Ennek a kutatási módszernek a tudományos vetülete Jakabffy Magyar Kisebbség című folyóiratának húsz esztendejére (1922–1942) és Balogh Artúr társaságában végzett genfi kisebbségtudományi munkájára (1925–1940) nyúlik vissza.

Mikó egyik legutóbbi tanulmánykötetében erről a kisebbségtudományi munkáról így emlékezik meg: „1925-től kezdve a második világháborúig részt vett a Genfben megrendezett kisebbségi kongresszusokon, ahol Balogh Artúrral együtt állandó előadók és felszólalók voltak. Belpolitikai és külpolitikai munkásságánál azonban maradandóbb az, amit a *Magyar Kisebbség* szerkesztőjeként két évtizeden át végeztem.”⁷

Hasonló figyelmet érdemel Csuka Zoltán és Faluhelyi Ferenc nemzetiséggtudományi tevékenysége.

„Csuka Zoltán – írja kettejük kisebbségtörténeti működéséről Czine Mihály – maga köré gyűjtötte a nemzetiségi kérdés érzékeny lelkiismeretű gondolkodóit; munkaközössége kidolgozta az együtt élő nemzetiségekkel való kulturális kapcsolat tervét. Megvalósítását – keserűen látta – »elnyálgásították és megakadályozták«, ahogy nehezítették Faluhelyi Ferencnek, a kisebbségi jog tudósának munkáját is, aki az

⁶ Mikó Imre: i. m. 74.

⁷ Mikó Imre: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. In: *Akik előttem jártak*. Bukarest, 1976. 120–121.

elvakult revizionistákkal szemben a realitás alapján igyekezett a kisebbségtudományt művelni. Csuka Zoltánnak látnia kellett: az a munka, amit a népek kölcsönös megismertetéséért és megértéséért folytat, abban a társadalomban sokszor csak szélmalomharc vagy csak részeredmény. . . . De a részeredmények is jelentősek voltak: tizenegy esztendőn keresztül mégiscsak oszlatta a ködöt. Tájékoztatót a Magyarországon kívül élő magyar népcsoportok kultúrájáról és a szomszédos népek irodalmáról.”⁸

Ez az igényes szakirodalmi jellemzés kétségkívül sokat jelent majd azoknak, akik most ismerkednek kettőjük vázlatos kisebbségtudományi pályaképeivel.

Ugyanígy elmondhatjuk, hogy nem kevésbé értékes mindkettőjük még élő kortársainak, és buzdítólag hat majd mindazokra, akik a pályakép vagy annak részlete feldolgozásával foglalkoznak. Körvonalaiiban jelzik kettőjük kisebbségtudományi szerepét, életútjuk idevágó szakaszát. Bizonyos, hogy ennek a pályaképnek Faluhelyi indulására vonatkozó része már készül, Csuka Zoltán életútjának első, jugoszláviai, vajdasági szakaszáról pedig feltehetően már el is készült. A fő kérdések kidolgozása azonban még mindkét pályakép vonatkozásában ezután elvégzendő, nagy fontosságú feladat. Mind a Láthatár (1933), mind a pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (1936) indulásától az intézmények megszűnéséig terjedő időszakban.

A nemzetiségi és a kisebbségtudományi, tehát a kettős összehasonlító értékelést halaszthatatlanul el kell végezni mindkét vonatkozásban. Ebben a nagyigényű feladatban – megítélésünk szerint – Csuka Zoltán életútjának magyarországi szakaszán van a hangsúly. Annál is inkább, mert az érdrageti korszak, tehát az Érdragetre érkezésétől napjainkig eltelt időszak irodalmi, művészeti és tudományos feldolgozása nélkül nem írható meg a tragikus okok miatt negyedszázaddal előbb lezárult másik párhuzamos életrajz sem.

Feladatomnak tekintem, hogy ebből a pályaképből bármilyen szerény részt vállaljak. Csuka Zoltán magyarországi nemzetiségtörténeti és szomszédnépi kapcsolatokat ápoló publicisztikájának, a Láthatár- és a Déli Csillag-szakasznak a felvillantásával.

⁸ *Az idő mérlegén.* 37–38.

4.

Csuka Zoltánt, a Láthatár szerkesztőjét negyven évvel ezelőtt ismerem meg. A találkozót Faluhelyi Ferenc professzornak köszönhettem, aki mint a pécsi egyetem jogi karának tanára és az ottani Kisebbségi Intézet igazgatója ezekben az években gyakran utazott Budapestre. Ismételten tárgyalt a jogtudományi egyetem jogtörténeti karán, más tudományos intézményekben és szerkesztőségekben.

Az év kora tavaszán (ha jól emlékezem, 1941 áprilisában) a Láthatár akkori, Baross téri szerkesztőségében bemutatott Csuka Zoltánnak. A folyóirat ekkor már négyezer példányban jelent meg, ami ez idő tájt komoly példányszámot jelentett. Ennél is fontosabb, hogy kezdettől betöltötte az induláskor (1933) vállalt hivatását. A Láthatár valóban „az összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője” volt.

Az első találkozásra emlékezve nem azt szeretném elmondani, milyen nagy hatást tett reám, az induló kutatóra az író és a szerkesztő irodalmi és publicisztikai tájékozottsága a világ magyarságának kérdéseiről, kisebbségi helyzetéről. Gondolom, ezt már többen elmondották előttem, és nyilvánvaló, hogy elmondják majd később is. Engem nem is az ő sok nemzetre kiterjedő szerkesztői és irodalmi felkészültsége lepett meg, amelyet természetesnek tartottam a magyar és a szomszéd kultúrák és kapcsolatok szakértője esetében. Hanem szaktudásán túl rendkívüli emberismerete. Csuka Zoltán pontosan tudta célkitűzéseit a legnehezebb szakmai műfajban, a tudományszervezésben. Tehát azt, hogyan építse tovább folyóiratát, tudományos munkatársi körét.

Ez a beszélgetés, melynek tudományos és baráti alaphangját Faluhelyi Ferenc szíves közreműködésének köszönhettem, elhatározó volt egész későbbi tudományos és emberi kapcsolatunkra. Visszaemlékezve erre az első beszélgetésre elmondhatom, hogy a kapcsolatfelvétel és az első publikálás nem kevesebbet jelentett a tárgykör vizsgálója számára, mint az induló irodalmár számára a Nyugatban való első megjelenés.

Az első cikk benyújtása (1942) és megjelenése között aránylag rövid idő telt el; az első megjelenést követték a továbbiak, s a közlések felgyorsulását a kettőnk ismeretségének, majd barátságának mélyülése.

Ennek a fokozatosan mélyülő baráti-szakirodalmi kapcsolatnak köszönhettem, hogy az író és a szerkesztő megismerése révén feltárult előttem a szomszédnépi és a távolabbi magyarsággal és ugyanakkor a szomszéd népekkel való kapcsolatok világa, és néhány éven belül elérkezhettem első nemzetiségtörténeti munkám – *A magyar nemzeti-ségi kérdés története*. Bp. 1946. – kiadásához.

Egyébként nemcsak Faluhelyi szíves segítségének, hanem a Láthatárral közvetlen kapcsolatot tartó Moravek Endrének, a Kultuszminisztérium ekkori munkatársának, 1945–1948 között kulturális osztályvezetőjének köszönhettem, hogy már ez idő tájt megismerhettem Csuka Zoltán irodalmi, főként lapszerkesztői tevékenységét. Azt, hogy mit jelentett költői, műfordítói és szerkesztői munkájában, kisebbségi jelképrendszerében a szomszédnépi és a távolabbi magyarság sorsa és a szomszéd népekkel való kapcsolatok ápolása. Ugyanő mondott el később sok mindent Csuka Zoltán Magyarországra költözéséről, „érdeligi honfoglalásáról”, a Láthatár- (1933–1944) és a Déli Csillag-időszak (1947–1948) mindmáig megíratlan kultúrtörténetéről.

Pécs nagy jogtudósa, Faluhelyi Ferenc és a Déli Csillagban később Kapás Gyula néven publikáló Moravek Endre tudományos és kulturális közlései nélkül tehát nem ismerhettem volna meg a Láthatár korábbi és egykorú kapcsolatait, Csuka Zoltán összetett költői, műfordítói és folyóiratszerkesztői tevékenységét. Az ő szíves tájékoztatásuk révén ismertem meg Csuka működését a vajdasági magyar avantgarde élén és Szentelky Kornéllal együtt betöltött szerepét az itteni magyar irodalom alapításában. Némik köszönhettem azt is, hogy Csuka Zoltán szerbhorvát viszonylatban egyedülálló műfordítói munkásságáról már ekkor tájékozódhattam. Arról, hogy ő a legnagyobb műfordítónk ezen a területen, s hogy az ő irodalomszervező és szerkesztő munkája nyújtja a legnagyobb segítséget közép-kelet-európai érdeklődésünk kialakításához.

*

Az előzőkben megkíséreltünk felidézni néhány emléket a folyóiratszerkesztő Csuka Zoltán szakirodalmi környezetéből. A többi közt itt említettük a mindvégig kitapintható erdélyi (Jakabffy–Mikó) és a későbbi pécsi kapcsolatokat, különös tekintettel Faluhelyi Ferenchez fűződő szakmai összeköttetéseire. Ugyanakkor emlékeztettünk arra is, hogy mindkét területen még igen sok az elvégzendő feladat. Az erdélyi hagyaték is – és áll ez elsősorban a Jakabffy-féle Magyar Kisebbségre és irodalmi munkásságára – feldolgozatlan és rendezetlen. Még súlyosabb azonban a harmincas-negyvenes évek Csuka–Faluhelyi-hagyatékának sorsa. Hiszen a Pécssett még remélhető Faluhelyi-adalékokon kívül az egykori Kisebbségi Intézet anyaga – egy budapesti akadémiai intézményünkbe került töredékes cédulagyűjtést leszámítva – csaknem teljesen elkallódott. Nem könnyebb a helyzet Csuka Zoltán 1933 és 1949 között íródott forrásértékű iratanyagával kapcsolatban sem.

Az egyszer elkeszülő életrajz szerzőjének rendkívüli nehézséget okoz majd a fellelhető írások, levelek és kéziratok egybegyűjtése. Éppen ezért legalább az elérhető egykorú iratanyag (kivált a Csuka–Faluhelyi-források) egybegyűjtése és feldolgozása ügyében kell minden lehető megtennünk. Különösen fontos ez a két utóbbi folyóirat, a Láthatár és a Déli Csillag esetében. Mert nem szükséges bizonyítanunk, mennyire összefügg, összetartozik ez a két folyóirat. Összeköti a szerkesztő személye, a Déli Csillag hasábjaira átmentett eszmei indíték, nem kevésbé azonban a magyarországi nemzetiségi és szomszédnépi kapcsolat ténye, a válságos szakaszon is vállalt kölcsönös híd-kapcsolat.

*

Csuka Zoltán Újvidékről áttekintette a Vajdaságot, annak soknépi társadalmát, irodalmi és művészeti életét. Irodalmi életet és olvasóközönséget szervezett, megteremtette a magyar–déli-szláv kapcsolatok és a kölcsönös műfordítások szilárd alapját.

Budapest és a nagyváros közelében alapított új Széphalom kiadása segítette ezeket a kapcsolatokat. Valóban megalapozta a szomszédnépi és a távolabbi magyarsággal való együttműködés új tűzhelyét, megteremtette a szomszéd népekkel való kapcsolatok új formáját és a déli-szláv irodalmakról magyarra való műfordítás eddig nem tapasztalt irodalmi szintjét. Mindezt egy kisközszégből valószínűsította meg, a magatuzskulánumból, a Magyarországra költözés időpontjától az új magyar–déli-szláv kultúrsemle megszűnéséig.

Tanulmányunk előző részében röviden foglalkoztunk a két világháború közötti magyar kisebbségvédelmi irodalom főbb romániai és magyarországi szereplőivel. Közelebről Jakabffy Elemér és Mikó Imre kapcsolatával. Azzal, hogy a bánági Lugoson két évtizeden át Magyar Kisebbség címmel megjelent szemle milyen hatással volt az ifjú Mikó Imre későbbi, fokozatosan kibontakozó nemzetiségi, kisebbségvédelmi szemléletére. Már ott is hivatkoztunk arra, hogy a Bánátban megjelenő folyóirat mint jelkép is milyen hatással, befolyással volt mind az erdélyi, mind a magyarországi kisebbségi szakirodalom indulására. Nyomát felismerhetjük a Mikóra és a kortárs fiatal erdélyi magyar szakírókra tett hatásán. Nem kevésbé pedig azon a szemléletbővülésen, amely Jakabffy Elemérnek és harcostársának, F. J. Artúrának a genfi kisebbségi kongresszusokon való szereplése révén mind az erdélyi, szélesebben tehát a romániai, mind a magyarországi szakirodalomra kihat.

Az összekötő kapocs tehát mindkét vonatkozásban a bánati motívum – akár Jakabffynak, akár a szintén kortárs szakírónak, a

nemzetközi kisebbségi jog pécsi professzorának, *Faluhelyi Ferencnek* életművét tekintjük.

Csuka Zoltán életében ez az erdélyi kapcsolat már a születéssel, a bánági szülőfölddel elválaszthatatlanul összefonódik. A népeket és tájakat összekötő Bánág a *Gyermekévek* első versszakában így jelentkezik:

Népek kohója, forró, furcsa Bánág,
Temes, Torontál hajlik egybe itt,
Zengő üvegbúrad alatt születtem,
Ahol már Erdély tárja kapuit,
Apám s anyám e kapu mögül jöttek,
Apám: világgá ment székely szegény,
Itt kezdte boldog éltét szász anyámmal,
Az öleltető síkság peremén.

Nem véletlen volt, hogy én itt születtem,
Négy nációnak tág telephelyén, . . .⁹

A bánati szülőhely így köti össze az életrajzi vallomásban a Versec melletti Zichyfalvát a romániai Bánággal, mindkét oldalán a „négy náció telephelyével”. Itt kell keresnünk Csuka származásának erdélyi és népeket közelítő nyomait, melyekre majd a vajdasági és 1933 után a magyarországi televény egyre dúsabb termést ígérő talaja rakódik.

A magyarországi indulásról is elsőként az erdélyiek vesznek tudomást. Szemlér Ferenc írja 1933. szeptember 25-én Brassóból Marosvásárhelyre Vita Zsigmondnak: „Olvastad-e már valahol a Csuka Zoltán folyóiratát, a *Látóhatárt*? [!]”¹⁰ Ajánlja, hogy írjon az új folyóiratba. A szerkesztő egyelőre nem tud ugyan fizetni a cikkekért, de a munkatársaknak megküldi a lapot. Végül jelzi, hogy innen értesült a Berde Mária köréhez sorolható, a Helikon ellenzékének számító csoport működéséről. „Látod – írja Vitának –, ennyi haszna volt a Csuka folyóiratának, legalább egészen tiszta képet kaptam a mozgalom kiterjedéséről és közelebbi céljairól.”¹¹ Mindebből ha nem is pontos és hiteles, de mindenesetre figyelmet érdemlő tájékoztatást kapott az akkori olva-

⁹ *Porrátörött élet* ciklus, 1957–59. In: *Az idő mérlegén*. 496.

¹⁰ Marosi Ildikó: *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája*. 1. Bukarest, 1980. 402.

¹¹ Uo. 403.

só az új folyóiratról, annak első száma alapján. Hiszen Szemlér ekkor még a folyóirat címét sem tudja pontosan, Látóhatárt ír Láthatár helyett, de azért Helikon-ellenes célzatot tulajdonít a Berdéeek mozgalmának, amelyről Csuka csak tájékoztatót adott lapjában. Az bizonyos, hogy az októberi időponttal már az év szeptember második felében kiadott folyóirat már ekkor és ettől kezdve több mint egy évtizedre az érdeklődés előterébe került mind Erdélyben, mind Magyarországon, az akkori Szlovenszékön és a Vajdaságban. A Láthatár indulása tehát eredményes volt, és munkatársai, mégpedig ismert munkatársai voltak, pedig kezdetben nem tudott fizetni a kéziratokért.

Ha figyelembe vesszük, mennyire nehéz körülmények között indult és érte el színvonalban és példányszámban egyaránt kiváló eredményeit, akkor értékelhetjük valójában a Láthatár szerkesztősége táján (értsd: az érdeklődési házból és ezenkívül a harmincas évek második felétől a Baross téri kétszobás városi szerkesztőségben) folyó munkáját.

Néhány érdekes mozzanatról külön is megemlékeznénk. Az egyik, hogy a Láthatár tőke és intézményi támogatás nélkül indult. Az első években csak az évenként tíz alkalommal kiadható időszaki sajtóorgánumokat megillető lehetőséggel élhetett. Önzetlen, hitelt nyújtó segítséget azonban kezdettől kapott. Tóth László, a Kecskeméti Nyomda igazgatója segítette, nyújtott számára hosszú időn át hitelt.

S hogy Csuka Zoltán nemcsak színvonalas, a magyarországi és a szomszédnépi, majd a távolabbi külföldi magyar olvasókat is érdeklő folyóiratot szerkesztett, annak bizonyítására soroljunk fel néhány jellemző körülményt.

Az első, hogy az új folyóirat mindenekelőtt a hazai és a szomszédos államokban élő magyarokról adott kölcsönös irodalmi és művelődési tájékoztatást. Ezen túl nem ment, de ennél kevesebbire sem vállalkozott. Igényes tanulmány- és cikkanyagával, értékes tudósításaival, ismeretéseivel, riport- és híryanagával rövidesen népszerű lett azok körében, akiknek a folyóirat készült. Közölt műfordításokat a szomszédos irodalmakból és tájékoztatásokat az ottani tudományos és művelődési kérdésekről. A harmincas évek végéig sikerült a folyóirat példányszámát mintegy négyezerre emelnie,^{1,2} amit a továbbiakban a folyóirat nagyobb formátumban való megjelentetésével az egyre nehezedő körülmények között is tartani igyekezett. Részben a kieső szomszédnépi olvasóknak hazai, ezirányú kérdések iránt érdeklődő olvasókkal való pótlásával.

A Kalangya egykori Láthatár rovatából így nőtt ki az önálló, a fentiekben vázolt irodalmi és művelődési folyóirat, időnként magyar-

^{1,2} *Az idő mérlegén.* 35.

országi és szomszédnépi művészeti tudósításokkal. (Ezek azonban a német fasizmus előretörése következtében sorra megszűntek. Előbb a szlovenszkóiak, majd a romániaiak, végül a jugoszláviaiak.) A Láthatár szerkesztője rendezte 1936-ban Budapesten az első jugoszláv irodalmi és zenei estet, 1938 után az első magyarországi magyar irodalmi esteket Belgrádban, majd Újvidéken, végül a belgrádi magyar könyvkiállítást. Fáradhatatlan műfordítói szervezése révén még 1941 elején is kiadásra került Budapesten, az Egyetemi Nyomdában egy horvát (Slavko Kolar: *Ítéletidő*), egy szlovén (Ivan Cankar: *Szegénysoron*) és egy szerb regény magyar fordítása (Milan Crnjanski: *Örökös vándorlás*, Csuka Zoltán fordításában). Németh László eredetileg Csuka Zoltán Jugoslovensko-Madarska Revija (Jugoszláv–Magyar Szemle, 1940.) folyóirata számára írta a *Híd a Dráván* című tanulmányát a magyar–délszláv művelődési és irodalmi kapcsolatok ügyéről.¹³ A kapcsolatok ilyen megközelítése azonban a továbbiakban nem volt lehetséges. Maradt tehát a kisebbségi elméleti kérdésekkel való foglalkozás időszaka, melynek keretében a Láthatárba író szakemberek igyekeztek a gyökeresen megváltozott körülmények között folytatni Csuka Zoltán szerkesztői elgondolásait.

5.

Emlékezésünkben a tizenkét éves Láthatár-korszak után a szerkesztő Csuka Zoltán legutóbbi lapszerkesztésének történetéhez és ekkori kapcsolataihoz igyekszünk néhány adatot és adalékot felidézni abból a megfontolásból, hogy mind ez ideig megiratlan nemcsak a részletes életrajz, de feldolgozatlan a „pályáiv” magyarországi sajtóanyaga is. S hogy enhez kapcsolódóan elvégzendő majd a folyóiratszerkesztő vajdasági és magyarországi működésének, a szomszéd népekkel való irodalmi és kulturális kapcsolataink legnagyobb élő szakírója szerkesztői és publicisztikai életművének felmérése, elemező értékelése.

Felismerte ezt már a „hetvenötödik”-re írt, korábban idézett előszavában Czine Mihály, amikor a szomszédnépi és hazai vonatkozásokat elemezve így méltatja a pályakép korábbi, a Láthatár-korszakban beváltott eredményeit: „A hazai közvéleményt akarta mindenekelőtt reálisan tájékoztatni a határon túl élő magyarok irodalmáról s a szomszédos népek kulturális életéről, ezzel az összekapcsolással is hang-

¹³ *Kisebbségben*. Bp. 1942, 345–353; egy részletét l. *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Bp. 1962. 799–802.

súlyozva a népek egymásrautaltságát. Vagyis: szellemi hidat akart építeni a magyarság és a szomszédságban élő népek között.”¹⁴

Csuka Zoltán, a szerkesztő tehát már ekkor, évekkal a Déli Csillag indítása előtt kölcsönös híd-szerepet betöltő folyóírra gondolt.

Ebből a tervből azonban 1947–48-ban csak annyi és úgy valósult meg, amennyi a Déli Csillag folyóirat hasábjain a későbbi jövőre fennmaradt.

Amikor ugyanis 1946 tavaszától 1947 nyaráig megjelentek a folyóirat első körlevelei, még ennek létrehívása sem látszott valószínűnek, aminthogy egy másik egykorú szomszédnépi folyóirat-tervből is csak néhány sokszorosított röpirat látott napvilágot. Pedig utóbbit nem kisebb tényező, mint Kodály Zoltán, és nem kevésbé lelkes szervező, mint Balázs T. Béla szorgalmazta.

Mindebből azt kell kiemelnünk, hogy a Déli Csillagnak már az indulása is váratlanul nehéz volt. Bizonyítja ezt a többi közt az is, hogy az 1946 tavaszától 1947 nyaráig megjelent körlevelek inkább egy magyar–jugoszláv baráti társaság, mint egy magyar–jugoszláv irodalmi és művelődési folyóirat bejelentései voltak. Mégis, amikor 1947 nyarán elterjedt a magyar–jugoszláv folyóirat híre, a Magyar–Jugoszláv Társaság folyóiratának közeli indulása elé mindkét részről fokozott érdeklődéssel tekintettek.

A folyóirat 1947 őszén Csuka Zoltán szerkesztésében és a Társaság kiadásában Petar Petrović Njegošnak (1813–1851), a Hegyek koszorúja költőjének arcképével a címlapon megjelent, s ettől kezdve 1948 decemberéig bezárólag havonta kiadták. Így indult 1947 októberében a Társaság folyóirata, melynek egy alkalommal még az akkori hazai baráti társaságok kulturális életében is szerepe volt. Léven hogy a Magyar–Jugoszláv és a Magyar–Román Társaság szerkesztésében, az akkori Centenáris Bizottság kiadásában, közös kiadványként jelent meg az 1848/49. évi Iratok a nemzetiségi megbékélésről című szöveggyűjtemény.

Amikor 1978 őszén a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a magyar–vajdasági szerb szimpozion keretében elhangzott felszólalásomban (1848/49. évi magyar–délszláv kapcsolatok és a Déli Csillag szabadságharc-képe) megemlékeztem a folyóirat 1848/49. évi kérdésekkel foglalkozó anyagáról, aránylag nagyszámú idevágó cikket és tanulmányt sikerült bemutatnom. Ekkor határoztam el, hogy a folyóirat szerepére Csuka Zoltán publicisztikai munkásságával összefüggésben visszatérek. Akkor is és most is hangsúlyozva, hogy közelebbi vizsgálatra nem vállalkozhatok, hiszen a részletes feldolgozás

¹⁴ *Az idő mérlegén.* 32.

elválaszthatatlanul összefüggne Csuka Zoltán egész folyóiratszerkesztői és műfordítói tevékenységének bemutatásával.

Most annak a feladatnak igyekszem eleget tenni, hogy a rendkívül nehéz körülmények között megjelenő folyóirat helyét kijelöljem Csuka Zoltán folyóiratszerkesztői munkásságában.

Csuka Zoltán összegyűjtött verseinek előszavában egy Németh László-idézetben arról olvasunk, hogy „A magyar kisebbség sorsa attól függ, mennyire tudnak tájékozódni új helyzetükben, megismerik-e igazán magukat és környezetüket, és sikerül-e küldetésé alakítani bal-sorsukat”.¹⁵

Nos, a kisebbség (értsd: a mindenkori magyar kisebbség) sorsa a fentiekén kívül még más, az eddigiekkel legalábbis egyenértékű gazdasági-társadalmi és kulturális tényezőkön is fordul. Ilyen például a kisebbség (nemzetiség) gazdasági, kulturális, szociológiai és szociográfiai szervezettsége, művelődésének az átlagot meghaladó szintje, hatásfoka, nyelvi kultúrája, iskolai fejlettsége, hogy csak néhány további fontosabb körülményről szóljak. Elválaszthatatlanul összefügg mindezzel az anyanemzettel való összetartozásuk művelése, amiről már több mint százöt évvel ezelőtt, 1869-ben így írt Mocsáry a galaci református egyházközséghez intézett választleveleiben: „Szabadságra termett népeknek kiváló tulajdonsága, hogy bármi távolba helyezze fiaikat a végzet eredeti fészektől, attól szívben és lélekben soha sem szakadnak el.”¹⁶

Abban tehát kétségkívül igaza volt Németh Lászlónak, hogy ezt a „küldetést”, ezt a híd-szerepet az alapvető tényezők közé sorolta.

A Déli Csillag szerkesztője ezt a kölcsönös társadalmi és kulturális vállalást és szervezést elsőrendű fontosságúnak tartotta, mint azt a Déli Csillag beköszöntő körleveleiben is nyomon követhetjük. Bizonyos volt ugyanis abban, hogy csak a kölcsönös kapcsolatszervezésnek, a kapcsolatok kölcsönös fejlesztésének van értelme és értéke. A Déli Csillag körleveleit és a folyóirat önálló számait: cikkeit, tanulmányait és ismeretéseit ebben a szellemben és értelemben szerkesztette.

Egész sor budapesti és vidéki magyar–jugoszláv tárgyú előadásról és műsoros rendezvényről adnak hírt már ezek az előzetes rövid tudósítások is, mindenkor feltételezve a szomszédnépi magyar és nem magyar részvételt, a hasonló rendezvényeket.

Mielőtt tehát még sor került volna a folyóiratban a rendszeres kétoldalú kultúracsere, Csuka Zoltán előkészítette ennek feltételeit a Déli Csillag előzményeiben, körleveleiben és tudósításaiban. És tette ezt

¹⁵ *Az idő mérlegén.* 33.

¹⁶ *Mocsáry Lajos válogatott írásai.* Bp. 1958. 503.

a felszabadulás utáni szakaszon olyan időben, amikor a be- és kitelepítések kényszerű folyamata (hazai német és szlovák kitelepítés, szlovákiai magyar áttelepítés) még javában zajlott, s amikor rendkívüli jelentősége volt a magyar–jugoszláv kölcsönös kultúrkapcsolatoknak, Csuka Zoltán emberi, szomszédnépi és a szomszédos Jugoszlávia magyar kisebbségével való kapcsolatkeresésének.

*

A Déli Csillag az 1947. október–novemberi kettős számmal indult havi folyóiratként, és 1948 decemberében a második év 12. számával szűnt meg végleg.

Mit jelentett Csuka Zoltán publicisztikai működésében a Déli Csillag szerkesztőjeként eltöltött tizenöt hónapos időszak? Előjáróban mondjuk meg, hogy a vajdasági és a Láthatár-évekhez viszonyítva ez a korszak nemcsak időben, tartalmában is jóval kevesebbet jelentett Csuka pályaképében.

Folyóiratszerkesztői munkáját a magyar–jugoszláv államközi válság a Déli Csillagon belül is két részre, egy pozitív és egy negatív részre osztotta. Az első részben – mint tudjuk – a magyar–jugoszláv kulturális kapcsolatok ügyét szolgálta a folyóirat. Az utóbbiban (1948. 6–12. sz.) az államközi válság áradatába sodródott a nemrég a két ország együttműködésének ápolására létrehívott folyóirat és a Magyar–Jugoszláv Társaság.

Az első, pozitív szakaszban (1947. 1–3. sz., 1948. 1–5. sz.) sok minden valóban ígéretes és reményteljes volt. Az első kettős számból kiemelkedett Csuka emlékezése Petar Petrović Njegoš *Hegyek koszorúja* című hőskölteménye kiadásának századik évfordulójára; majd néhány részlet a drámai költeménynek az ő tolmácsolásában készült fordításából. Ebben a reprezentatív számban olvassuk Ivo Andrić *Az álom* és Miroslav Krleža *Terézvári temetés* című elbeszélését, szintén Csuka fordításában. Ugyanitt Hadrovics László magasszintű ismertetést közöl Andrić *Híd a Drinán* című, rövidesen világhírűvé vált regényének magyar fordításáról.

A jugoszláviai magyar írók közül Sinkó Ervin hosszabb útleírását közli a folyóirat, a hazai írók közül Szabó Pál tesz közzé részletes útleírást Jugoszláviáról.

1947. december 8-án Tito, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság miniszterelnöke és Dinnyés Lajos magyar miniszterelnök aláírja a magyar–jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Az eseményekről az egyezmény szövegével a Déli Csillag a következő számban tudósít (*Szerződés a békéért*).

Az 1948. évi első öt számban érdekes cikkeket, esszéket, verseket olvasunk. Az esszé- és tanulmányanyagból kiemelhetjük a pécsi Angyal Endre két barokk tárgyú esszejét: *A délszláv barokk világából* (1. sz.), *Délszláv népi epika* (5. sz.). Találunk azonban modern témával foglalkozó tanulmányt is Angyal Endrétől (*Partizánok költője: Branko Tyopity*, a február–márciusi számban). Dudás Kálmán esszéje „Radičević Brankóról, és ehhez mellékelte szemelvényeit a költő *Diákbúcsú* (*Djački rastanak*) című verséből (1. sz.).

Míg korábban a folyóirat Csuka több fordítását közli, most cikket ad tőle *Ignjatovics Jakov és a magyar szabadság* címmel a szentendrei születésű író *Vásza Respekt* című regényéből vett szemelvényekkel (uo.). Ugyancsak Csukától olvasunk két rövid műfordítást Vuk Karadžić gyűjtéséből (*Két bosnyák virágének*; 2–3. sz.).

Érdekes irodalmi közlés ugyanebben a számban Spira György Ivan Goran Kovačić emlékének ajánlott *Szerbia háború után* című verse, Sinkó Ervin regényének, a *Tizennégy napnak* az egyik fejezete, végül Borislav Stanković *Romlott vér* című regényrészlete, Csuka Zoltán fordításában.

Fontos hosszabb beszámolóból értesülünk a Magyar–Jugoszláv Társaság második évi közgyűléséről (Budapest, 1948. március 20-án). Ezen a közgyűlésen választották meg Rajk Lászlót a Társaság elnökévé, és ekkor olvasta fel Csuka mint a Társaság titkára Tildy Zoltánnának, a Társaság társelnökének a közgyűléshez intézett üzenetet. (5. sz.)

Ezenkívül hazai magyar írók (Gergely Sándor, Heltai Jenő, Sötér István, Tolnai Gábor és Várnai Zseni) Jugoszláviában tett látogatásáról ad hírt a folyóirat, a januári számban. Befejezésül még egy fontos pécsi rendezvénysorozatról értesülünk: *Május 9–15.: A Magyar–Jugoszláv Barátság Hete Péccsett* (1948. 5. sz.).

*

A Déli Csillag 1948 júniusától az év decemberéig, tehát még a magyar–jugoszláv államközi válság első hónapjaiban is megjelent. Éles támadások, igényes műfordítások, nemzetiségi tárgyú cikkek, színvonalas néprajzi közlemények váltakoznak az utolsó számok hasábjain. Nehezen és elkeseredetten harcolt igazáért, léteért a szerkesztő, akit ekkor már alig néhányan segítettek a megmaradt munkatársak közül. Nem állt rendelkezésére a Lathatár-csoportban működött „kisebbség-irodalmi munkaközösség” töredéke sem, hiszen 1948. június elejétől a folyóiratnak nem volt többé sem tudományos, sem kulturális iránya. Az utolsó számokban ellentétes, sőt ellenséges hangvételű propaganda-cikkek és szinte hatástalan kulturális közlemények váltogatják egymást.

Mégis, még ebben a végzetes időszakban is találunk néhány olyan irodalmi közleményt és tudósítást, amelyekből arra következtethetünk, hogy a folyóirat pozitív időszakából, kisebbségi programjából is megőrzött lényeges elemeket. Ilyen például Kovács József érdekes néprajzi leírása a több mint kétszázötven éve Mohácson élő bunyevácok és sokácok hagyományairól (9. sz.). Ide sorolhatunk több nemzetiségtörténeti cikket és tudósítást is. Ilyen a Kapás Gyula álnéven író Moravek Endre érdemes tanulmánya (*Délszláv megnyilatkozások az 1861. évi országgyűlés nemzetiségi vitájában*; 11., 12. sz.). Ugyanő hosszabb ismertetést írt az 1848/49. évi *Iratok a nemzetiségi megbékélésről* című gyűjteményről (*Az ismeretlen Negyvennyolc*; 9. sz.). Feltehetően ő közölte *A nemzetiségi béke ünnepe* című tudósítást egy országos nemzetiségi pályázat magyar tanítóképzőseiről (uo.). Hosszabb fejezetet ad közre a folyóirat az 1875-ben huszonkilenc éves korában meghalt Svetozar Marković főművéből, valószínűleg Csuka tolmácsolásában és jegyzeteivel (*Szerbia Keleten*; 11. sz.).

A folyóirat életében oly súlyos év végén találunk még egy-egy néprajzi és műfordítási közlést. Az egyik a Karácsonyi délszláv népdalok és koledák, ismeretlen fordítótól, a másik egy Stevan Sremactól való érdekes műfordítás, az Áca Groznica című elbeszélés, Molnár Sándor fordításában és hosszabb bevezetésével. A zentai szerb író – olvassuk az említett bevezetésben – „a múlt századfordulón a legtermékenyebb szerb író volt”. Ezzel a műfordítással és bevezetéssel fejeződik be a Déli Csillag utolsó szakasza.

Ebben az időszakban a megváltozott körülmények miatt az író és a publicista nem teljesíthette eredetileg vállalt programját. A válságos időkben azonban csak átmenetileg apadt el Csuka Zoltán nemzetiségi és kisebbségvédelmi publicisztikája, amely korábban, a vajdasági és a Lát-határ-években oly jelentékeny volt. Eredményei az újabb művekben tovább hatnak. Igazolják és bizonyítják Csuka irodalmi és közírói útjának, nemzetiségi és kisebbségvédelmi eszmevilágának töretlenségét.

KEMÉNY G. GÁBOR